

Ангеліна ЛЯШЭНКА,
аспірант кафедры беларускай літаратуры
Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Францыска Скарыны

ВОБРАЗ МАСТАКА Ў АПОВЕСЦІ “ВЕРНІСАЖ” ІВАНА ШАМЯКІНА

УДК 821.161.3-31*1.Шамякін

У артыкуле аналізуецца асаблівасці ўвасаблення мастака ў творы “Вернісаж” І. Шамякіна, яго разважанні і пачуцці. Адзначаецца, што ў сучаснай літаратуры тэма творчасці – адна з самых распаўсюджаных, а творы пра мастакоў не страчваюць актуальнасці і сэння. Даследуюцца праблемы мастацтва, якія асобна да гэтага часу не разглядаліся. Таксама аналізуецца адлюстраванне спецыфікі працы мастака ў аповесці.

Ключавыя словы: *мастак, мастацтва, вобраз, творчасць, адлюстраванне, асаблівасці.*

The article analyzes the features of the artist's embodiment in I. Samiakin's work “Vernissage”, his thoughts and feelings. It is noted that in modern literature the theme of creativity is one of the most common, and works about artists do not lose their relevance even today. The article explores the problems of art that have not been specifically considered before. The features of reflecting the specifics of the artist's work and his creativity in the novel are also analyzed.

Без спадчыны народнага пісьменніка Івана Пятровіча Шамякіна нельга ўявіць сабе нацыянальную культуру. У ягоных раманах і аповесцях ярка праявіліся асноўныя заканамернасці і тэндэнцыі сучаснага беларускага эпасу. Поруч з грунтоўнымі творамі Якуба Коласа, Максіма Гарэцкага, Кузьмы Чорнага, Міхася Лынькова, Міхася Зарэцкага, Івана Мележа і іншых пісьменнікаў яны складаюць шматтомны летапіс мінулай эпохі, ярка і ўсебакова раскрываюць лёс беларускага народа ў ХХ ст.

Творы І. Шамякіна мелі надзвычайную папулярнасць не толькі ў рэспубліканскім, але і ў саюзным ды еўрапейскім маштабе. Яны перакладаліся ў краінах народнай дэмакратыі, Кітаі, В’етнаме, выходзілі мільённымі тыражамі: раман “Вазьму твой боль” у перакладзе на рускую мову ў серыі “Роман-газета” меў 3 500 000 экзэмпляраў. Творами Івана Пятровіча захапляліся чытачы ад Брэста да Находкі. Згадаем, што просты пералік ягоных мастацкіх твораў, выдадзеных да пачатку дзевянастых гадоў, налічвае 17 старонак дробнага шрыфту ў шостым томе біябібліяграфічнага слоўніка “Беларускія пісьменнікі” (Мінск, 1995). А наперадзе было яшчэ амаль паўтара дзясятка гадоў творчай напружанай працы.

Як звыкла лічыць наша крытыка, станаўленне творчай індывідуальнасці пісьменніка і яго таленту адбывалася на плённых гуманістычных традыцыях савецкай літаратуры. У творчай манеры І. Шамякіна нярэдка выяўляліся спалучэнне канкрэтна-рэалістычных і лірыка-рамантычных спосабаў адлюстравання жыцця, уменне паказаць у паўсядзённа-бытавым існаванні важныя рысы народнага характару, перапляценне нацыянальнага і народнага з агульначалавечым.

На пачатку творчай дзейнасці будучы класік працягваў найлепшыя нацыянальныя традыцыі, таму ў яго творах адчуваўся моцны аўтабіяграфічны пачатак. Найперш Іван Пятровіч апавядаў пра лёс равеснікаў, дзяцінства якіх перарвала Вялікая

Айчынная вайна, многіх асіраціўшы. Малючы жыхароў і працаўнікоў вёскі мужнымі і сумленнымі, шчодрымі душэўна, аўтар ставіць вострыя маральна-этычныя праблемы.

Амаль адразу крытыкі адзначылі майстэрства кампазіцыі І. Шамякіна, стварэння зямальнай інтрыгі. Аднак пісьменнік заваяваў прызнанне не столькі “закручанасцю” сюжэтаў, колькі ўменнем зацікавіць вастрынёй, надзённасцю ўзнятых праблем, іх трывалай сувяззю з жыццём народа, блізкасцю герояў да чытача.

У творах І. Шамякіна з часам усё больш спалучаюцца канкрэтныя сацыяльна-гістарычныя праблемы з “пазачасавымі” – маральнымі і псіхалагічнымі аспектамі існавання чалавека ў сацыюме. Публіцыстычная насычанасць спадчыны Івана Пятровіча звязаная не толькі з дыскусійна-вострай скіраванасцю яго раманаў, але і з цэласнасцю пісьменніцкага светаўспрымання. Дыскусійны характар твораў І. Шамякіна спарадзіў мноства разнастайных, часам вельмі супярэчлівых, тлумачэнняў, тым болей, што творчасці пісьменніка прысвечаны працы беларускіх даследчыкаў розных пакаленняў і эстэтычных прыхільнасцяў. Многія не прымаюць ягоных поглядаў на сацыяльнае развіццё грамадства: аўтар да канца захаваў вернасць ідэалам сацыялістычнага рэалізму, якія смела адстойваў як творчасцю, так і ладам жыцця. Некаторыя крытыкі лічылі, што спадчына І. Шамякіна ўжо не мае таго значэння, і ідэалагічнага, і эстэтычнага, што мела ў часы развітога сацыялізму. Аднак нельга не паважаць праяву за шчырасць, адданасць абранай раз і назаўсёды жыццёвай і мастакоўскай пазіцыі, якая і трымала творцу ў гады выпрабаванняў.

Нягледзячы на тое, што проза І. Шамякіна грунтоўна даследавана, у ягонай спадчыне застаюцца амаль не вывучанымі асобныя праблемы. Тычыцца гэта найперш тых, што звязаны з увасабленнем спрадвечнай тэмы мастацтва. А сам Іван Пятровіч не быў да яго абыякавым.

Згадаем, з якім захапленнем ён апавядае пра паездку з бацькам у музей “Палац князя Паскевіча”, што размясціўся ў славутым гомельскім парку. Нават праз сем дзясяткаў гадоў ён памятаў пра ўражанні, якія зрабілі на дашкольніка з хаткі лесніка сорака пакояў палаца, застаўленыя скульптурамі, карцінамі, зброяй, гадзіннікамі. Цесна сябраваў І. Шамякін з Андрэем Макаёнкам, які меў здольнасці да малявання і скульптуры. Вобраз слыннага драматурга і сябра ўвасоблены ў рамане “Атланты і карыятыды”, дзе расказваецца пра жыццё і творчыя пошукі архітэктараў. Многа згадак пра мастакоў змешчана ва ўспамінах “Роздум на апошнім перагоне”.

У сучаснай літаратуры тэма творчасці адна з самых распаўсюджаных, а творы пра мастакоў не страчваюць актуальнасці на працягу стагоддзяў. Мастак перш за ўсё разглядаецца як творчая асоба, здольная да рэфлексіі, паглыбленая ў шэраг спецыфічных праблем, у няспынным супрацьстаянні грамадству, традыцыйным маральным каштоўнасцям і, найперш, самому сабе. Творчая свядомасць мастака фарміруецца пад уздзеяннем мноства падзей і з’яў, якія маюць розны сацыяльна-эканамічны, ідэалагічны альбо палітычны характар, а таксама такіх антагагічных паняццяў, як *час ці эпоха*.

Творы І. Шамякіна пачатку 1990-х здзіўляюць змрочнасцю і безвыходнасцю, бо дагэтуль ён быў выключным аптымістам, вылучаўся глыбокай верай у чалавека і ягонае прызначэнне на зямлі, імкнуўся зрабіць свет больш цёплым, добрым. Невыпадкава сам сябе называў светлым пісьменнікам, бо жыццё людзей у творах будавалася па законах праўды і справядлівасці, а героі, ва ўсялякім разе станоўчыя, былі прыгожымі знешне і ўнутрана. А вось канцэпцыя апошніх аповесцяў выразна мяняецца, што падкрэсліваюць нават назвы: “Злая зорка”, “Сатанінскі тур”, “Бумеранг”, “Падзенне”, “Без пакаяння”. Многае можна растлумачыць асабістымі прычынамі: смерць любімай жонкі Марыі Філатаўны, сапраўднай сяброўкі і спадарожніцы жыцця (невыпадкава ёй прысвечаны панегірык “Слаўся, Марыя”); ранні сыход з жыцця сына Аляксандра; страта грошай, якія пакідаў на старасць. Але найбольш І. Шамякіна трывожыць распад вялікай краіны, ён з болем глядзеў на тагачаснае сіроцкае становішча культуры, бібліятэк, кінапракату. Сам народны пісьменнік згадаў, што “*нестабільнасць, разлад жыцця ў краіне пазбаўляе стымулаў да працы, нараджае дэпрэсію, абывакавасць – абы пражыць сёння. Гэта цяжкая хвароба, самая цяжкая з усіх*”. Усё гэта выразна паўплывала на познія творы, прасякнутыя смуткам, песімізмам.

Найбольш яскрава гэта ўвасоблена ў аповесці “Вернісаж” (1992), дзе герой-мастак выгадна

прадаў карціны замежнікам, але адчувае сябе пасля такога ўчынку надзвычай спустошаным. Як і большасць герояў І. Шамякіна, і гэты мае прата тыпа. Гаворка ідзе пра народнага мастака БССР і СССР Міхаіла Савіцкага, чалавека незвычайнага лёсу. Жывапісец праславіўся на ўсю вялікую краіну працамі на ваенную тэматыку. Ваенная тэма – вядучая, але не адзіная ў яго жывапісе. Шмат карцін мастак прысвяціў гісторыі станаўлення беларускай нацыянальнай культуры. Для яго характэрна эмацыйна-экспрэсіўнае раскрыццё гістарычных і сучасных тэм, глыбокае пранікненне ў сутнасць з’яў, іх філасофскае асэнсаванне. А ў аснове большасці твораў ваеннай тэматыкі ляжаць асабістыя ўражанні мастака.

Дзеянне ў невялікай аповесці “Вернісаж” разгортваецца ў цяжкія і супярэчлівыя гады перабудовы, калі людзям, паводле слоў пісьменніка, даводзілася “*ламаць галаву, чым накарміць сям’ю*”*. Аўтар на самым пачатку твора паказвае нам мастака Міхала Рачыцкага як чалавека, які адпавядае класічным уяўленням пра творцу: ён абыякавы да адзення і знешняга выгляду, носіць “*выпацканыя фарбай джынсы, джэмпер з працёртымі локцямі і абгрызенымі крывсямі – усё роўна як у кістах макнуліся*” (с. 326). Не думае ён і пра грошы, тым болей пра ежу. Адначасова пісьменнік характарызуе ўнутраны свет Міхала Аркадзевіча. Гэта быў адкрыты і шчыры чалавек, чым нярэдка маглі скарыстацца іншыя людзі: “*Міхаіл сюжэты сваіх карцін расказваў часам задоўга да таго, як клаў на палатно першыя мазкі. Адкрытая душа, шчодрая. Яго шчырасцю некаторыя мастакі карысталіся – кралі сюжэты*” (с. 328).

Аповесць пачынаецца з таго, што мастак Міхал Рачыцкі тэлефануе сябру Івану Андрэвічу, пісьменніку, які і распавядае ўсю гісторыю, і паведамляе яму, што выгадна прадаў карціны ў Данію. Настрой у яго добры. Але на трэці дзень Міхал патэлефанаваў Івану Андрэвічу зноў і запрасіў яго з жонкай на вернісаж, на своеасаблівае развітанне з карцінамі. Акрамя таго, Міхал Рачыцкі запрасіў на гэтае традыцыйнае, на першы погляд, мерапрыемства шмат людзей з розных сфер дзейнасці: мастакоў, пісьменнікаў, мітрапаліта, міністраў культуры і замежных спраў, скульптараў, вядомых артыстаў, а таксама айца Яўлампія. Чытачы чакаюць традыцыйнага разгортвання дзеяння, хоць асобныя моманты павінны іх насцярожыць. Так, падчас знаёмства з героем жонка апавядальніка пільна ўглядаецца ў ягоныя вочы і бачыць там нешта, што яе непакоіць. Нейкае інтуітыўнае адчуванне бянтэжыць

* Шамякін, І. П. Збор твораў : у 23 т. / І. П. Шамякін. – Мінск : Маст. літ., 2007. – Т. 8 : Ахвяры; Тайна драмы; Сатанінскі тур; Вернісаж : аповесці; Начныя ўспаміны. – С. 335. – Далей спасылкі даюцца паводле гэтага выдання з указаннем старонкі ў дужках.

яе душу і не дазваляе пайсці на дзіўную выставу. Агульны настрой трывогі значна ўзмацняецца, калі сябры прыходзяць да мастака ў майстэрню і бачаць пустыя сцены з вялікімі крукамі ў іх.

У аповесці няма выпадковых апісанняў, а кожны прадмет інтэр'ера набывае метафарычныя функцыі. Таму велізарны стол, застаўлены далікатэсамі, якія можна было пабачыць толькі па тэлевізары, становіцца сапраўдным нацюр-мортам, творам мастацтва. Акрамя эстэтыкі, ён выконвае ролю паліграфу: дазваляе раскрыць унутраную сутнасць дзейных асоб. І. Шамякін па-майстэрску сціскае дзеянне. Калі ўсе госці селі за стол і смела накінуліся на заморскія бутэроброды і гародніну (трыццаць гадоў таму ўзімку гэта быў далікатэс не меншы, чым вустрыцы), сам мастак Міхал толькі пакаштаваў з фужэра сухога віна і спакойнымі вачамі глядзеў на гасцей. Івана Андрэевіча яго выгляд не радаваў, бо звычайна мастак паводзіў сябе зусім па-іншаму, быў актыўным, нястрыманым: *“...такім сціхаміраным бачыў яго рэдка, хіба на пахаваннях блізкіх сяброў, любіў у ім задзіру, падрыўніка, бунтара, хоць увесь доўгі шлях сяброўства з-за гэтай яго няўрымслівасці хапаліся за чубы”* (с. 347).

Настрой у Міхала ўвесь час быў вельмі нядобры, пакуль госці радаваліся, пілі і размаўлялі, сам мастак быў далёка ад таго, што гаварылася побач, і яго сябар гэта заўважыў: *“Івану Андрэевічу ажно страшна зрабілася, калі ўбачыў вочы сябра зблізку. Правалы. Патухлыя кратары вулканаў. Але ж не застыла лава там, углыбіні... у мозгу яго. Баяўся, што Міхал адмочыць нешта такое... Радасць, напэўна, і не з'яўлялася”* (с. 353).

Іван Шамякін паступова вядзе дзеянне да трагічнага непазбежнага фіналу. А пакуль ён перадае трапныя замалёўкі так званай былой багемы. Запамінаюцца вобразы старога скульптара з філасофскімі афарызмамі; трапныя характарыстыкі пісьменнікаў, якіх ужо не хвалюе літаратура, што не корміць творцу, калі толькі той не піша пра каханак Дастаеўскага ці бесцэнзурныя вершы Пушкіна, народных артыстак, якія, як і кожная жанчына, саромеюцца беднасці; спрэчкі мастакоў, што ніяк не могуць вырашыць, хто з іх самы таленавіты. У цэнтры вернісажу стаіць падрамнік з карцінай, схаванай чорным пакрывалам. Словы аўтара, што яна нагадвае закрытае люстэрка ў доме нябожчыка, выклікаюць адпаведныя асацыяцыі са смерцю і нейкімі змрочнымі таямнічымі сіламі. Кульмінацыя твора – момант, калі нарэшце мастак паказвае новую карціну. Убачыўшы яе, госці аслупянелі: *«У левым баку палатна па шырокім праспекце ў пялёнцы крывавага смогу імчалі на гледача, як бы з гары ўніз, што бясконцы статак ашалелых звяроў, машыны – “таёты”, “мерсе-*

дэсы”. На першых машынах постаці вадзіцеляў, але ветравыя шыбы як бы заліваў лівень, і тыя, што сядзелі ў кабінах, дваіліся, траіліся, і твары іх здаваліся пачварнымі, не людзі – монстры.

...З правага боку палатна на вузкім тратуары стаяла выразна рэалістычна напісаная Маці ў лахманах з працягнутай да машын рукой. А за ёй, што бярозавыя паленцы на мастку, ляжалі голенькія худзенькія трупікі дзяцей. І цягнулася жудасная сцежка з трупікаў у... неба. Там, у яркім блакіце, крылатыя анёлы падхоплівалі не целы – душы дзяцей, ружовенькія аблачынкі на блакітным фоне, і перадавалі іх архангелу з тварам чалавека, задаволенага сваёй работай, аблачынкі раставалі ў яго руках, не праліваючыся ні слязоў, ні крывёю» (с. 356).

Падобны твор мастацтва не паддаецца адзінай інтэрпрэтацыі, ён не мае адзінага прачытання. І. Шамякін падкрэслівае гэта саркастычнымі ўцёкамі некаторых персанажаў. Так, пабачыўшы выяву, айцец Яўлампій пакідае багаты стол з неверагоднай закускай (мо таму, што памерамі нагадвае архангела на палатне). Міністр зусім невыпадкава згадвае пра дэлегацыю з далёкай Афрыкі, з якой трэба тэрмінова сустрэцца. Настолькі ўразіла карціна філасафічнасцю і ў той самы час адкрытай і зразумелай публіцыстычнасцю. Хутчэй за ўсё, мастак хацеў паказаць гасцям уласны хваравіты стан душы, усё, што адбываецца ў ягонай свядомасці. А пэндзлем і фарбамі ён валодае лепш, чым словам, пра што гаворыць пісьменнік:

“– А ты... хіба не даказаў сёння сваю вялікасць?”

– Ты маеш на ўвазе карціну? Гэта крык хворай душы” (с. 359).

Мастак адлюстроўвае сваё ўспрыманне свету, стаўленне да жыцця і перадае ўласнае бачанне супрацьстаяння добра і зла. Напісаўшы такую страшную карціну, Міхал паказвае расчараванне ў складанай рэчаіснасці, у перамозе зла над добром. Выява арханёла з тварам чалавека, задаволенага працай, адлюстроўвае страту веры мастака ў лепшую будучыню. У гэтай выключнай, але ўсё ж такі рэалістычнай трагедыі няма Мефістофеля, які спакушаў творцаў мінулых эпох, забіраючы ў іх душу. Цяпер іншыя нячысцікі спакушаюць мастакоў. Менавіта таму, прадаўшы ўсе свае карціны і прыдбаўшы багацце, Міхал не атрымаў ніякага задавальнення і страціў сябе як мастака. А потым страціўсэнс жыцця і павесіўся. Аднак сама карціна нібыта ўдзельнічае ў прыняцці рашэння наконт душы яе аўтара: *“Сумна глядзяць анёлы, разгублена – архангел: куды накіраваць вялікага творцу, нястомнага працаўніка, святога і грэшніка”*...

Артыкул паступіў у рэдакцыю 9 лістапада 2020 г.